

УДК 657.633.2

В.П. Гончар

СИСТЕМА ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ: ЦІЛЕСПРЯМОВАНІСТЬ, ЩО ҐРУНТУЄТЬСЯ НА ПРИНЦИПАХ

Обґрунтовано авторський підхід щодо визначення мети внутрішнього контролю. Вдосконалено принципи функціонування системи внутрішнього контролю шляхом введення до їх складу принципу оптимального співвідношення видів контролю замість принципу пріоритетності превентивного контролю.

Постановка проблеми. Внутрішній контроль, як одна з підсистем управління, покликаний вирішувати найскладніші завдання, пов'язані з господарською діяльністю підприємства. Система внутрішнього контролю (СВК) не існує відокремлено, а функціонує взаємопов'язано з іншими підсистемами управління. СВК може бути ефективною тільки тоді, коли чітко визначені цільові орієнтири і її функціонування відповідає науково обґрунтованим принципам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теоретичних і практичних аспектів контролю присвячені праці М.Т. Білухи, Ф.Ф. Бутинця, Т.А. Бутинець, Н.Г. Виговської, І.К. Дрозд, Р.О. Костирка, В.Ф. Максимової, В.П. Пантелеєва та ін. При цьому багато питань залишаються невирішеними, як от визначення мети внутрішнього контролю і його принципів.

Метою статті є визначення цілей системи внутрішнього контролю і вдосконалення принципів контролю.

Викладення основного матеріалу. За поглядами на вирішення проблеми визначення мети внутрішнього контролю можна виділити дві групи науковців – ті, які вважають, що контроль не має мети [1, 2], і ті, які мають протилежну думку [3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12].

Позиція представників першої групи ґрунтується на таких умовиводах:

- науки про конкретні інститути (підприємства, установи) не можуть мати мети, вони мають завдання, що повинні вирішувати особи, пов'язані з діяльністю підприємства, а останні, в той же час, мають свої цілі. В зв'язку з цим мета властива не господарському контролю, а учасникам контрольно-ревізійного процесу: ревізору, власнику, керівнику тощо. Звідси, господарський контроль не має мети, але в нього, як у сконцентрованої системи із заданими різними учасниками контрольно-ревізійного процесу, є завдання, які він покликаний вирішувати [1, с. 11];

- сама по собі організована система, організація не може мати цілей. Їх складають люди-фундатори даної системи чи організації, які започаткували останню для вирішення якихось своїх проблем [13];

- система внутрішнього фінансового контролю відноситься до класу систем, які мають здатність формувати і змінювати мету шляхом пристосування до певного середовища (адаптивність). З цього випливає, що контроль як система позбавлений такої ознаки, як цілеспрямованість. Мета існує у окремих учасників контрольно-ревізійного процесу, а не у контролю як системи [2].

Поряд з цим, слід зауважити, що незрозумілим є використання прихильниками зазначеного підходу терміну «мета контролю» і його тлумачення в інших або, навіть, цих же працях, де науковці стверджують, що контроль не має мети [13; 14, с. 14; 15, с. 82]. За логікою дослідників, замість цього терміну треба використовувати термін «мета суб'єктів контролю», а це не можливо, оскільки різні суб'єкти мають різну мету.

Прихильники іншого підходу вважають, що контроль в системі менеджменту повинен завжди мати цільовий характер [7, с. 173]. Формування цілей внутрішнього контролю повинно бути підпорядкованим головній цілі діяльності підприємства, підтримувати її і відповідати їй [3, с. 11], оскільки між метою й завданнями контролю та метою й завданнями управління існує тісний зв'язок [5, с. 120; 6, с. 6]. Мета внутрішнього контролю в часі є безперервною, перманентною і досягається лише на короткий проміжок часу [8, с. 19]. При цьому, стосовно самого визначення мети внутрішнього контролю, спостерігаємо розбіжність в наукових поглядах (табл. 1)

Таблиця 1

Визначення мети внутрішнього контролю в науковій літературі

Мета внутрішнього контролю	Джерело
Приведення фактичного стану об'єкта управління та контролю до бажаного запланованого	[4, с. 35]
Досягнення управлінських цілей щодо забезпечення максимально-позитивної результативності ведення бізнесу та мінімізації суб'єктом господарювання різного роду ризиків в їх діяльності	[6, с. 6]
Захист інтересів власника капіталу за допомогою сприяння керованості об'єкта управління	[12, с. 6]
Забезпечення дотримання всіма співробітниками підприємства посадових обов'язків відповідно до цілей організації на підприємстві	[8, с. 19]
Досягнення цілей системи управління і, наприкінці, цілей усієї економічної системи	[13]
Зіставлення відповідності процесу розширеного відтворення інтересам невинного зростання матеріального і культурного рівня життя людей	[10, с. 33]

З наведених в табл. 1 визначень можна зробити висновок, що всі вони мають право на існування, оскільки цілі контролю залежать від середовища, в якому він функціонує, і для обслуговування якого він створений [11, с. 49]. Об'єднуючою думкою, є розуміння мети внутрішнього контролю як «досягнення цілей системи управління», тобто контроль повинен забезпечити і сприяти досягненню цілей організації. Це і є його головна (стратегічна) мета.

Розв'язання проблеми, на наш погляд, полягає в застосуванні різних підходів щодо внутрішнього контролю. Контроль як наука, як економічна категорія не має мети, оскільки вважається [16, с. 31], що цілеспрямованість – це основна риса людської діяльності. Але контроль як процес, як вид діяльності, як функція управління не може сам обирати мету. Її встановлюють суб'єкти, що здійснюють (ініціюють) такий контроль.

В умовах застосування системного підходу треба виходити з того, що суб'єкт є невід'ємним елементом СВК. Властивості притаманні суб'єкту контролю, притаманні й всій системі в цілому, оскільки вони між собою взаємопов'язані. Тому справедливим, на нашу думку, є твердження, що СВК є цілеспрямованою і її функціонування має мету (ціль).

На підставі головної мети формуються цілі нижчого рівня (дерево цілей) і конкретні завдання. Погоджуємось з думкою, що завдання господарського контролю визначаються його принципами і сутністю [17, с. 15]. Таким чином цілеспрямованість, як направленість функціонування СВК на досягнення поставленої мети, також ґрунтується на принципах, що притаманні СВК. З огляду на це, заслуговує на увагу дослідження принципів контролю, тим більше що стосовно цього питання ведуться наукові дискусії.

Першим вітчизняним науковцем, що сформулював у семидесятих роках минулого століття принципи контролю, називають Ф.Ф. Бутинця [18]. Як зазначає Т.А. Бутинець, принципи контролю для всіх його видів і форм є однаковими, в тому числі для господарського контролю та його складової – внутрішньогосподарського контролю [18, 19]. Однак зауважимо, що Ф.Ф. Бутинець [17, с. 14] передбачав певну відмінність принципів різних видів контролю. Вчений поділяв принципи науки про господарський контроль на загальні, що є єдиними для всієї системи соціалістичного контролю, і на принципи, які притаманні господарському контролю. До першої групи відносились такі принципи: партійність, єдність і комплексний характер, науковість і

максимальна ефективність, демократизм і об'єктивність, самостійність і незалежність, планомірність і координація сил, масовість і широка гласність та ін. Друга група складалась з принципів попередження господарських порушень; режиму економії в ланках народного господарства; виявлення нестач, розтрат, привласнень і розкрадання майна; вивчення причин і умов, що породжують безгосподарність і марнотратство; виявлення відповідності господарювання чинним нормативам (статутним вимогам); виявлення, визначення і доказу розміру збитку, завданого безгосподарністю і марнотратством; «економії господарського контролю» [17, с. 14].

Разом з цим, Ф.Ф. Бутинець не вважав принципи господарського контролю даними раз і назавжди. Їх, на думку науковця, слід розглядати з точки зору розвитку з урахуванням часу, умов і обставин. Одні з них можуть діяти протягом довготривалого періоду, інші – стосуватись окремих фаз, етапів розвитку, втрачаючи силу в умовах, що склалися [17, с. 14]. Підтвердження такого підходу ми зустрічаємо в більш пізніх працях вченого, в яких принципи господарського контролю є вже осучасненими і поділяються на загальні (основні) та часткові (специфічні) [14, с. 56-58].

Поряд з цим у фаховій літературі зустрічається поділ принципів контролю на: загальносистемні, принципи створення структури системи контролю, принципи функціонування системи контролю [15, с. 235]; основні, додаткові, організаційні [10, с. 80]; теоретичні та методологічні [20]; загальні та специфічні [21]; загальнонаукові, професійні, організаційні [22].

Здійснивши аналіз підходів науковців [6, с. 9; 7, с. 168; 10, с. 80-82; 14, с. 57; 15, с. 236; 19; 20; 21; 22; 23; 24; 25] щодо виокремлення принципів контролю за класифікаційними ознаками, констатуємо повний різнобій і в виділенні окремих принципів, і в поділі їх за класифікаційними групами. Багато принципів є однаковими, але належать до різних класифікаційних груп. Так, наприклад, принцип безперервності віднесено до принципів функціонування системи контролю [15, с. 236], принципів побудови (створення) СВК [6, с. 9; 7, с. 168] і до специфічних принципів [21], Різними авторами цей принцип трактується і як принцип «безперервності» [6, с. 9; 7, с. 168; 21] і як принцип «безперервності контролю в часі» [15, с. 236]. Ми вважаємо, що в даному випадку мова йде про один і той же принцип. Можливо сюди ж треба було віднести і принцип «безперервного розвитку», який належить до групи загальнонаукових принципів [22], але часто перелік принципів наводиться вченими без трактування їх сутності, що ускладнює процес дослідження і аналізу.

Виходячи, в першу чергу, з назви принципів і власного розуміння їх сутності, нами було здійснено групування принципів без урахування класифікаційних ознак. Як результат, було отримано перелік із ста одного принципу контролю, що містяться лише в дванадцяти джерелах. Дослідження поглядів інших авторів привело б до розширення такого переліку. Треба зазначити, що тільки вісімнадцять принципів, із ста одного, є такими, що зустрічаються більше ніж в одному з досліджених джерел. Це принципи: незалежності, безперервності, ефективності, об'єктивності, дієвості, плановості, відповідальності, законності, адаптивності, доцільності, комплексності, попередження порушень, постійності, превентивності контрольних дій, раптовості, системної впорядкованості, системності, цільової спрямованості. Всі інші принципи є унікальними і не мають аналогів в дослідженій літературі, як, наприклад, принципи всебічності, гласності, достовірності, економічності, ієрархічності, масовості, розподілу обов'язків, точності і т.д. Серед таких є зовсім «унікальні», як принципи елімінірування; причинності; творчості та мотивації; принцип презумпції винності виробника продукції, робіт, послуг за недостовірність рахунка, ваги, міри, перекручування первинних даних і т.п.

Тут не можна не погодитись з Т.А. Бутинець, що принципи контролю є об'єктивними, і не повинні бути плодом фантазії науковців [19]. При цьому оригінальним є підхід самої Т.А. Бутинець до проблеми, що розглядається. Автор пропонує триєдиний принцип господарського контролю – «організація → процес → результативність», з виділенням його окремих компонентів в рамках зазначених

трьох складових [19]. Але, на нашу думку, Т.А. Бутинець суперечить сама собі, коли стверджує, що класифікація принципів контролю є непотрібною [19]. Складові запропонованого «триєдиного принципу» – це і є класифікаційні ознаки. «Організація» – ознака, за якою узагальнені принципи організації контрольної діяльності, «процес» і «результативність» – ознака для узагальнення принципів здійснення контролю.

Ми вважаємо, що єдності поглядів щодо визначення і класифікації принципів контролю не може бути досягнуто, оскільки контроль дослідниками розглядається як галузь наукових знань, як економічна категорія, як вид діяльності та ін. Безумовно, за кожного з підходів будуть виділятися загальні принципи і такі, що є особливими (специфічними) для того чи іншого підходу, і в рамках інших підходів не можуть бути виокремлені. В межах нашого дослідження за мету обрано удосконалення класифікації принципів внутрішнього контролю як системи, тобто в умовах застосування системного підходу.

Попередниками запропоновано наступну класифікацію принципів контролю: 1) загальносистемні принципи внутрішнього контролю: відповідність загальним закономірностям побудови систем, що вбирає в себе принципи цілісності, структурності, взаємозалежності структури і середовища, ієрархічності; адаптивності системи контролю; принцип достатності контролю; 2) принципи створення структури системи контролю: принцип системної впорядкованості; відповідність загальній логіці організації управління; оптимальне співвідношення централізованої і децентралізованої форм організації контролю; 3) принципи функціонування системи контролю: пріоритетність превентивного контролю; пріоритетність контролю критичних точок; безперервність контролю в часі; спадкоємність складових контролю в просторі і в часі [15, с. 236].

На наш погляд, зміст третьої групи наведеної класифікації потребує уточнення. Помилковим ми вважаємо принцип «пріоритетності превентивного контролю», що ґрунтується, на думку В.Ф. Максимової, на законах інформованості, необхідної різноманітності, самозбереження та концентрації функцій. При цьому під превентивним (випереджувальним) контролем автор розуміє контроль, що проводиться до фактичного здійснення фінансово-господарських операцій. Прикладами такого контролю по відношенню до людських ресурсів В.Ф. Максимова називає ретельний підбір висококваліфікованих працівників; по відношенню до матеріальних ресурсів – вхідний контроль поставок матеріальних ресурсів, нормовані їх витрати на виробництво і т.і.; по відношенню до фінансових ресурсів – бюджет [15, с. 239-240].

По-перше, дискусійною, на нашу думку, є сама назва такого виду контролю – превентивний. Мова йде про попередній контроль у традиційному розумінні. «Превентивний» (*лат.*), означає – запобіжний [26]. Використання ознаки «превентивний» тільки щодо попереднього контролю, як це робить В.Ф. Максимова, призводить до плутанини в термінології і не сприяє розвитку внутрішнього контролю. Справа в тім, що поточний (операційний) і наступний види контролю також виконують превентивну функцію – запобігають виникненню відхилень (помилки, зловживань) у майбутньому. Критикують виділення «превентивного контролю» як окремого виду контролю й інші автори [27].

По-друге, викликає сумнів правильність наведених прикладів. Ретельний підбір висококваліфікованих працівників – це завдання кадрової політики, відділу кадрів (менеджеру по персоналу), а не внутрішнього контролю; складання бюджету відноситься до функції планування. Вхідний контроль поставок матеріальних ресурсів – це не попередній, а поточний (операційний) контроль процесу постачання. Нормовані витрати матеріальних ресурсів на виробництво – можна вважати складовою і попереднього і поточного контролю процесу виробництва.

По-третє, надання «пріоритетності попереднього контролю» статусу принципу, на наш погляд, не ґрунтується, а, навпаки, порушує вимоги закону необхідної різноманітності, який передбачає відповідність різноманітності заходів системи

управління по відношенню до різноманітності керованого об'єкта. Можна погодитись з тим, що вітчизняним підприємствам необхідно більше уваги приділяти попередньому контролю і підвищувати його ефективність. Але це є потребою сьогодення і обумовлюється неналежним станом внутрішнього контролю та ставленням до нього зі сторони менеджменту. «Пріоритетність попереднього контролю», як принцип, розбалансовує систему внутрішнього контролю і є черговим «перекосом» по відношенню до організації системи контролю. Таким же «перекосом» є ідеалізація окремими авторами внутрішнього аудиту і твердження про неактуальність і непотрібність наступного (ретроспективного) контролю.

Ми вважаємо, що первісно не можна виділяти пріоритетність якогось одного виду контролю. Мова повинна йти про їх оптимальне співвідношення, що буде відповідати і закону необхідної різноманітності, і закону концентрації, і принципам системної впорядкованості та відповідності загальній логіці організації управління. Таким чином, принцип «оптимального співвідношення видів контролю» охоплює такі види контролю як попередній, поточний і наступний.

Крім того, запропонований принцип вбирає в себе принципи плановості та раптовості. Принцип плановості зустрічається в досліджених нами джерелах чотири рази, принцип раптовості – два. Цікавим є той факт, що жоден автор, не пропонує ці два принципи одночасно. Хоча принципи і є протилежними, але проведення на підприємстві контролю згідно з планом заходів, не виключає здійснення раптових перевірок і навпаки. Вирішення дилеми полягає у застосуванні принципу оптимального співвідношення видів контролю. Тобто, запропонований принцип є базовим не тільки для видів контролю, що виокремлюються за класифікаційною ознакою «час проведення», але й для планового та раптового контролю.

Висновки. Проведені дослідження дозволяють зробити висновок, що систему внутрішнього контролю слід розглядати як цілеспрямовану. Наявність мети функціонування системи внутрішнього контролю обумовлюється тим, що цілеспрямованість притаманна діяльності суб'єкта контролю, який є невід'ємним елементом системи. При цьому мета та завдання системи внутрішнього контролю ґрунтуються на певних принципах. В ході дослідження було вдосконалено принципи функціонування СВК шляхом введення до їх складу принципу оптимального співвідношення видів контролю замість принципу пріоритетності превентивного контролю.

SUMMARY

The author's approach to the definition of purpose of internal control is grounded. The author has improved the principles of functioning of internal control system by introducing into their composition the principle of optimal correlation between types of control instead of the principle of priority of preventive control.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

1. Контроль і ревізія: [підручник для студентів спец. «Облік і аудит» вищих навч. закладів] / [Ф.Ф. Бутинец, Н.Г. Виговська, Н.М. Малуго, Н.І. Петренко]: за ред. проф. Ф.Ф. Бутинця. – [вид. 3-є, доп. і перероб.]. – Житомир: ПП «Рута», 2002. – 554 с.
2. Виговська Н.Г. Формування активно-адаптивної системи внутрішнього фінансового контролю на підприємствах / Н.Г. Виговська, С.М. Дячек // Вісник СНАУ. Серія «Фінанси і кредит». – 2010. – № 2. С.143 – 148.
3. Шаровська Т.С. Організаційно-методичні засади внутрішнього контролю реальних інвестицій: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд екон. наук.: спец. 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит» / Т.С. Шаровська. – Одеса, 2010. – 24 с.
4. Пантелєєв В.П. Внутрішньогосподарський контроль: методологія та організація: [монографія] / В.П. Пантелєєв; Державна академія статистики, обліку та аудиту. – К.: ДП «Інформ-аналіт. агентство», 2008. – 491 с.
5. Костирко Р.О. Контроль і аналіз в системі управління економічним потенціалом господарюючого суб'єкта: методологія та організація: [монографія] / Р.О. Костирко. – Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2010. – 728 с.

6. Кузик Н.П. Система внутрішнього контролю в акціонерному товаристві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд екон. наук: спец. 08.06.04 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит» / Н.П. Кузик. – К., 2004. – 19 с.
7. Гудзинський О.Д. Менеджмент у системі агробізнесу: [навч. посібн.] / О.Д. Гудзинський. – К.: Урожай, 1994. – 240 с.
8. Внутрішній контроль господарської діяльності підприємства: [навч. посіб.] / М.Д. Корінько, В.П.Бондар, В.П. Пантелєв; за ред. к.е.н, проф. М.Д. Корінька. – Фастів: «Поліфаст», 2006. — 440 с.
9. Живко З.Б. Контрольно-ревізійна діяльність. Конспект лекцій. Модуль 1 і 2: [навч. посібн.] / З.Б. Живко, В.І. Франчук, М.О. Живко. – К.: Алерта, 2008. – 444 с.
10. Смержанюк Т.П. Внутрішній контроль в процесі управління виробництвом: [навч. посіб.] / Т.П. Смержанюк, Т.В. Шрам, В.Є. Труш; за ред. В.Є. Труша. – К, 2009. – 284 с.
11. Білуха М.Т. Теорія фінансово-господарського контролю і аудиту: [підруч.] / М.Т. Білуха – К.: ПП «Влад і Влада», 1996 – 320 с.
12. Борисенко М.В. Організація і методика внутрішнього контролю на підприємствах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд екон. наук: спец. 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит» / М.В. Борисенко. – К., 2008. – 21 с.
13. Максимова В.Ф. Проблеми цілестворення у системі внутрішнього контролю [Електронний ресурс] / В.Ф. Максимова // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. Вып. 91. – 2005. – С. 195 – 201. – Режим доступа: <http://ea.donntu.edu.ua>
14. Контроль і ревизія: [підручник для студентів вузів спец. 7.050106 «Облік і аудит»] / Ф.Ф. Бутинець, С.В. Бардаш, Н.М. Малога, Н.І. Петренко. – [вид. 2-е, доп. і перероб.]. – Житомир: ЖІТІ, 2000. – 512 с.
15. Максимова В.Ф. Внутрішній контроль економічної діяльності промислового підприємства – системний підхід до розвитку: [монографія] / В.Ф. Максимова. – К.: АВРІО, 2005. – 264 с.
16. Хміль Ф.І. Менеджмент: [підруч.] / Ф.І. Хміль. – К.: Вища шк., 1995. – 351 с.
17. Бутинець Ф.Ф. Контроль и ревизия в сельскохозяйственных предприятиях: [учеб. пособие для вузов] / Ф.Ф. Бутинець. – К: Вища школа. Головное изд-во, 1979. – 272 с.
18. Бутинець Т.А. Принципи господарського контролю: суперечності поглядів [Електронний ресурс] / Т.А. Бутинець // Вісник ЖДТУ. Економічні науки. – Житомир. ЖДТУ, 2009. – №1 (47). – С. 19-26. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_gum/Vzhdtu_econ/2009_1/4.pdf
19. Бутинець Т.А. Принципи контролю в новій економіці: необхідність застосування [Електронний ресурс] / Т.А. Бутинець // Вісник ЖДТУ. Економічні науки. – Житомир. ЖДТУ, 2009. – №2 (48). – С. 21-26. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_gum/Vzhdtu_econ/2009_2/4.pdf
20. Бардаш С. В. Сутність та значення принципів господарського контролю у пізнавальному процесі та практичній діяльності / С.В. Бардаш // Облік і фінанси АПК – 2007. – №6/7. – С. 66 – 68.
21. Довбуш А.В. Теоретико-методологічні засади внутрішньогосподарського контролю / А.В. Довбуш // Зб. наук. праць / за ред. д.с.-г.н., проф. М.І. Бахмата. – Кам'янець – Подільський, 2009. – Вип. 17. – Т. 2. – С. 437 – 439.
22. Рибалко Л.В. Футурологічні аспекти внутрішньогосподарського контролю в умовах глобалізації економіки / Л.В. Рибалко // Облік і фінанси АПК. – 2008. – № 4. – С.168 – 172.
23. Суварно Р.В. Розвиток організації оперативного контролю економічної діяльності промислового підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд екон. наук.: спец. 08.06.02 «Підприємництво, менеджмент та маркетинг» [Електронний ресурс] / Р.В. Суварно; Одес. держ. екон. ун-т. – 1998. – 16 с. – Режим доступу: [http://www.nbu.gov.ua/_scripts/wwwi32.exe/\[in=_scripts/ep.in\]](http://www.nbu.gov.ua/_scripts/wwwi32.exe/[in=_scripts/ep.in])
24. Актєвєва О.Б. Підвищення економічної ефективності системи внутрішнього контролю підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд екон. наук: спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами» / О.Б. Актєвєва. – Донецьк, 2007. – 20 с.
25. Дрозд І. К. Система фінансово-економічного контролю в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: спец 08.06.04 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит» / І. К. Дрозд. – К., 2006. – 33 с.
26. Словопедія [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://slovopedia.org.ua>
27. Бутинець Т.А. Класифікація господарського контролю: міф чи реальність? [Електронний ресурс] / Т.А. Бутинець // Вісник ЖДТУ. Економічні науки. – Житомир. ЖДТУ, 2011.– №1 (55). – С. 13-17. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_gum/Vzhdtu_econ/2011_1/2.pdf

Надійшла до редколегії 19 червня 2012 р.